

T.ü.f.d. Hacıyev Aşaf
Bakı Dövlət Universiteti

QAX RAYONUNUN DEMOQRAFİK VƏZİYYƏTİ

Açar sözlər: Azərbaycan, Qax, Əhali, Siyahıyaalma, İnzibati-ərazi bölgüsü
Keywords: Azerbaijan, Gakh, People, Census, Administrative-territorial division
Ключевые слова: Азербайджан, Гак, Население, Перепись, Административно-территориальное деление

Şimal-qərbi Azərbaycanın əhalisi və onun demoqrafik xarakteristikası, inzibati-ərazi bölgüsü və əhalisinin yerləşməsində baş verən dəyişikliklər Azərbaycan tarixşünaslığında kompleks olaraq tədqiqatə cəlb edilmədiyi üçün bu mövzunun araşdırılması aktualıq kəsb edir. Eyni zamanda, "Azərbaycan Respublikasında demoqrafiya və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət proqramı", 2004-2008-ci və 2009-2013-cü illəri əhatə edən Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları, 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üçün kompleks elmi yanaşma və tədqiqatlara ehtiyac vardır. Bu proqramların icrasına elmi cəhətdən yanaşaraq, inzibati-idarəetmə sistemində və əhalinin məşğuliyyətinin tarixi ənənələrinə nəzər salmaq zəruridir. Bunları nəzərə alaraq, şimal-qərbi Azərbaycanın əhəmiyyətli coğrafi mövqeyində olan Qax rayonunun əhalisinin öyrənilməsi, onun tarixi-demoqrafik xarakteristikasının tədqiqi əhəmiyyətlidir. Mövzunun tədqiqi üçün SSRİ, Azərbaycan SSR və Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi bölgüsünün əks etdirən müxtəlif statistik toplulara müraciət edilmişdir. Bu məlumatlar vasitəsilə rayonun ərazisində baş verən inzibati dəyişiklikləri və əhalinin məskunlaşmasını müqayisəli şəkildə təhlil etmək imkanı yaranır.

Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, hələ e.ə. VII əsrin əvvəllərində Qaxın ərazisi Skif çarlığının tərkibinə daxil olmuşdur. Skif çarlığının və onun əsasını qoyan tayfaların - skif, sak tayfalarının izlərinə Qax rayonunun ərazisində rast gəlinir. Yaşayış məskəni kimi Qaxın adına ilk dəfə Moisey Kalankatlının "Albaniya tarixi" kitabında rast gəlinir. IV əsrə aid hadisələrdən bəhs edən tarixçi Haku (Qax) adlı yaşayış məskəninin adını qeyd edir. Qax adı haqqında söylənən fikirlərin ən başlıcası odur ki, "qax" tayfası bu ərazinin ən qədim tayfalarından biri olmuşdur. Sonralar bu söz "qax" kimi işlənərək bu günümüzdə qədar gəlib çatmışdır. Bu ad barəsində elmdə müxtəlif mülahizələr söylənsə də, bir həqiqət bizə məlumdur ki, hələ 3000 il bundan əvvəl, bu ərazidə yaşamış ən iri tayfalardan biri elə qax adlı tayfa idi. Həmin tayfanın bir qolu olan "er" qəbiləsi ("er", "ər", yəni cəsur, igid çox olduğundan qəbilədə onlar belə adlanırdı) hələ 2700 il bundan əvvəl xatırlanmışdı. Çox güman ki, qaxlar həmin ərazidə qədim dövrlərdən mövcud olmuşlar və böyük bir ərazidə yaşayırdılar. Qax adı V əsr hadisələri ilə əlaqədar gürcü mənbələrində də xatırlanır. VIII əsrə aid gürcü mənbələrində Qaxın indiki ərazisi Qax-Ubani, yəni Qax əbası adlanırdı. Qax adına başqa xalqların toponimiyasında da rast gəlinir: Dağıstanın Qunib dairəsində Qax kəndi, Avar dairəsində Qax kəndi, Buynaksk dairəsində Qaxsaray xarabalığı, Qaxmataş dağı, Kürə dairəsində Qaxtsuq kəndi, Qars vilayətinin Ərdəhan dairəsində Qaxıcvarı dağı və s. Faktlar göstərir ki, qaxlar Balakən-Şəki zonasında qədim alban tayfalarından biri olmuşdur. Güman ki, qaxlar III-IV əsrlərdə xristianlığı, VIII-IX əsrlərdə isə islam dinini qəbul etmişlər.

XI əsrdən başlayaraq Qax rayonunun indiki ərazisində oğuz-səlcuq türkləri, sonra isə qıpçaq türkləri məskunlaşmışdır. Həmin dövrdə Qaxın ərazisi o zaman mövcud olan Atabəylər və Şirvanşahlar dövlətlərinin tərkibinə daxil idi. XIII əsrdə Qaxın ərazisi Hülakülər dövlətinin tərkibinə daxil olduğundan sonra onun cənub torpaqlarına türk-moğol tayfalarının köçü başlamışdır. Ərazidə ilk dövlət qurumu 1562-ci ildə Səfəvi hökmdarı Şah I Təhmasibin fərmanı ilə İlisu sultanlığının əsası qoyulmuşdur. 1803-cü ildə İlisu sultanlığı Rusiya imperiyası tərəfindən işğal olunmuş və 1840-cü ilin ərazi islahatı ilə ləğv edilmişdir. Sultanlıq 1844-cü ildə üsyan edərək sultanlığın əhalisini ruslara qarşı qaldırmışdır. Ruslar sultanlığın mərkəzi olan İlisu kəndini yandırdıqdan sonra sultanlığın ərazisi mahallara bölünür və Car-Balakən dairəsinə tabe edilir. ərazinin bir hissəsi Car-Balakən dairəsinin tərkibinə qatılır, bir hissəsi isə Gürcü-İmereti quberniyasının tərkibində yaradılan yeni Sığnaq qəzasına verilir. Rusiya imperiyası tərəfindən XIX əsrin II yarısında bir sıra ərazi islahatları keçirilir və islahatlar zamanı indiki Qax rayonunun ərazisi Car-Balakən dairəsinin tərkibində qalır. 1860-cü ildə

Car-Balakən dairəsinin adı dəyişdirilərək Zaqatala dairəsi adlandırılır. 1867-ci il "Qafqazda və Zaqafqaziya vilayətində idarəetmənin yenidən təşkili haqqında" fərmanına əsasən Zaqatala dairəsi ayrıca inzibati vahidlik kimi qalır. 1918-ci ildə yaranan müsəlman şərqinin ilk respublikası olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə bu əraziyə Gürcüstan Respublikası əsassız ərazi iddiaları irəli sürür. Beləki, Gürcüstan müstəqil respublika elan edildikdən sonra, yeni yaradılmış dövlətin ərazisi və sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı Gürcüstan hökuməti vaxtilə Çar Rusiyasının xüsusi məqsədlə Tiflis quberniyasının tərkibinə daxil etdiyi tarixi Azərbaycan torpaqlarına iddialarla çıxış edir. Gürcüstan Sığnaq qəzasının cənub-şərq hissəsinə, Tiflis qəzasının Qarayazı düzünə, Borçalı qəzasının orta (türk) hissəsinə, həmçinin Zaqatala dairəsinə ərazi iddiaları qaldırdı. Statistik məlumatlara görə, Gürcüstanın iddia irəli sürdüyü ərazilərin bütün əhalisinin (147 362 nəfər) 135 898 nəfərini (92,3 faiz) türk-müsəlmanlar təşkil etdiyi halda, gürcülər sadəcə 6 526 nəfər (4,4 faiz) təşkil edirdi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti mürəkkəb tarixi şəraitə baxmayaraq özünün tarixi-coğrafi torpaqlarında suveren hüquqlarını bərpa etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Qafqaz təqviminin 1917-ci il buraxılışının məlumatları əsasında tərtib edilmiş əhalisinin sayı 2 861 862 nəfər olub ki, bu da faktiki olaraq 1916-cı ilə əhatə edib. Bu dövrdə Qaxın da daxil olduğu Zaqatala mahalı üzrə əhalinin sayı isə 92 698 nəfər təşkil edib [1]. 1920-ci ilin aprelində bolşevik Rusiyasının təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut edir və Azərbaycan SSR-i yaranır. Rayonun indiki ərazisi Azərbaycan SSR-nin sərhədləri daxilində saxlanılır. Bundan sonra quberniyalar ləğv olunur və Azərbaycan SSR-nin inzibati ərazi quruluşu qəzalara bölünür. Zaqatala dairəsi 1922-ci ildə qəzaya çevrilir və ərazisi 6 mahalə bölünür: Almali, Balakən, Car, Əliabad, Qax və Muxax. 1926-cı ilə aid məlumatlardan görürük ki, bizim tədqiq etdiyimiz indiki Qax rayonunun ərazisi həmin dövrdə Zaqatala qəzasının tərkibinə daxil idi. 1929-cu il aprelin 8-də Zaqatala qəzası Nuxa qəzası ilə birləşdirilir və nəticədə Zaqatala-Nuxa dairəsi yaranır. 1930-cu il mayın 25-də isə yenidən ayrıca Nuxa və Zaqatala qəzaları təşkil edilir. 1930-cu il 8 avqust tarixli qərarla Azərbaycan SSR-nin rayonlaşdırılması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının şimal-qərbində 1494 kvadrat km. ərazidə mərkəzi Qax kəndi olan Qax rayonu təşkil edilir. Qax rayonu şimaldan Rusiya Federasiyası, şimal-qərbdən Zaqatala rayonu, qərbdən Gürcüstan Respublikası, cənubdan Yevlax və Samux rayonları, şərqdən isə Şəki rayonu ilə həmsərhəddir.

Öturaq əkinçilik, maldarlıq və sənətkarlıqla məşğul olan Qax rayonunun əhalisi haqqında ilk məlumatlar T.N.Yayışikovun 1831-ci ildə tərtib etdiyi İlisu sultanlığı əhalisinin siyahıyaalınmasında olan məlumatdır [26]. Həmin siyahıyaalınmada Qaxda həyatların sayı 400, ailələrin sayı isə 650 göstərilmişdir. Sonralar Azərbaycanın, o cümlədən Qaxın əhalisinin sayı barədə Rusiya imperiyasının və SSRİ-nin tərkibində olarkən, həmçinin müstəqillik illərində müxtəlif vaxtlarda keçirilən siyahıyaalınmalarda məlumatlar verilmişdir.

1872-ci ildə dərc olunmuş və 1869 cu il əhalinin kameral siyahıyaalınması nəticələrini əks etdirən Tiflis quberniyasının və Zaqatala dairəsinin hərbi icmalında Zaqatala dairəsinin İlisu naibliyinə daxil olan Qax kəndində milli tərkibi muğallardan və ingiloylardan ibarət olan 160 ailənin yaşadığı qeyd edilmiş [25].

1930-cu ildə rayonun yaranmasından sonra 1931-1987 - ci illərdə əhalinin artımını izləmək üçün cədvəl 1-ə nəzər salağ [16; 19; 20; 21; 23].

Cədvəl 1

Qax rayonu əhalisinin say dinamikası
(1931-1987 - ci illər)

İllər	Rayonun cəmi əhalisi	Şəhər əhalisi	Kənd əhalisi
1931	17.524	-	17.524
1933	22.721	-	22.721
1939	26.720	-	26.720
1959	22.482	-	22.482
1970	37.700	6.200	31.500
1979	40.200	-	-
1983	41.200	7.300	33.900
1887	41.700	10.000	31.700

Cədvəldən görünür ki, əhalinin sayında ciddi fərq 1939 və 1959-cu illər arasında baş vermişdir. Bir çox sovet respublikalarında müşahidə edilən bu azalma əlbəttə ki, II Dünya müharibəsi ilə əlaqədar yaranmışdır.

Əhalinin yerləşməsinə diqqət yetirdikdə, məlum olur ki, rayonun əhalisi əsasən kəndlərdə məskunlaşmışdır. Bir sıra kəndlər hər zaman əhalinin sayının çoxluğuna görə fərqlənmişlər. Hələ 1933-cü ildə Qax rayonunun bəzi kənd şuralarında məskunlaşan əhalinin sayı 2 mindən çox idi. Bunlara İlisu (2.954), Qaşqaçay (2.400), Qax-İngiloy (2.910), Qax-Muğal (2.178) daxildir. Əhalisinin sayı mindən çox olan kənd şuralarının sayı daha çox idi. Bunların siyahısına Almalı, Əlibəyli, Güllük, Ləkit, Qum, Qıpçaq kənd şuraları daxildir. 1959-cu il əhalinin siyahıyaalınma materiallarına əsasən Qax-İngiloy (2.533), İlisu (1.360), Güllük (1.177) və Qax-Muğal (1.110) kəndləri əhalisinin sayının çoxluğuna görə fərqlənmişlər. Əldə edilən məlumatlara əsasən, rayon təşkil edildikdən sonra ərazinin idarəedilməsi məqsədilə həyata keçirilən inzibati bölgüləri və kənd şuralarında edilən dəyişiklikləri izləmək mümkündür.

1933-cü il inzibati bölgüsündə Qax rayonunun ərazisindəki 48 kəndin idarə edilməsi üçün 15 kənd şurasının mövcud olduğu göstərilir [7]. Həmin kənd şuralarının adları bunlardır: Almalı, Əlibəyli, Güllük, İlisu, Ləkit, Marsan, Qarağan, Qaşqaçay, Qax-İngiloy, Qax-Muğal, Qum, Qıpçaq, Sarıbaş, Tasmalı, Zəyəm. 1938, 1941 və 1947-ci illərə aid materiallarda da Qax rayonunun ərazisi 15 kənd sovetindən ibarət olub [13; 14; 15].

1955-ci ilə qədər rayonun tərkibində şəhər və qəsəbə statusu olan yaşayış məskəni yox idi. 1955-ci ildə Qaxa şəhər tipli qəsəbə statusu verilir.

1961-ci ilin Qax rayonu üzrə inzibati-ərazi bölgüsü cədvəlində ərazi bölgüsündə elə bir dəyişiklik görünür. Kənd sovetlərinin sayı - 9, qəsəbə sovetinin sayı - 1 göstərilir. Yaşayış məntəqələri haqqında verilən məlumatda 59 kəndin olduğu qeyd edilir. Qax rayonunun 1961-ci il üçün siyahıda göstərilən kənd şuralarının adları bunlardır: Əlibəyli, Almalı, İlisu, Qax-İngiloy, Qax-Muğal, Qaşqaçay, Ləkit, Sarıbaş və Tasmalı [18].

Cədvəl 2

Qax rayonunun kənd şuraları və yaşayış məskənləri

1933		1961		1979		1989	
Kənd şuraları	Kəndlərin sayı	Kənd şuraları	Kəndlərin sayı	Kənd şuraları	Kəndlərin sayı	Ərazi vahidləri	Kəndlərin sayı
Almalı	3	Almalı	4	Almalı	3	Almalı ə/v	3
Əlibəyli	3	Əlibəyli	3	Əlibəyli	3	Əlibəyli ə/v	3
Güllük	1			Güllük	2	Güllük ə/v	2
İlisu	2	İlisu	11	İlisu	3	İlisu ə/v	3
Ləkit	4	Ləkit	5	Ləkit	4	Ləkit ə/v	4
Marsan	2			Turaclı	3	Turaclı ə/v	3
Qarağan	2			Qarağan	2	Qarağan ə/v	2
Qaşqaçay	4	Qaşqaçay	3	Qaşqaçay	3	Qaşqaçay ə/v	3
Qax-İngiloy	3	Qaxingiloy	11	Qaxingiloy	11	Qaxingiloy ə/v	11
Qax-Muğal	4	Qaxmuğal	8	Qax-Muğal	4	Əmircan ə/v	3
Qum	3			Qum	4	Qum ə/v	4
Qıpçaq	11			Qıpçaq	9	Qıpçaq ə/v	7
Sarıbaş	1	Sarıbaş	4	Sarıbaş	3	Sarıbaş ə/v	2
Tasmalı	3	Tasmalı	8	Tasmalı	3	Tasmalı ə/v	3
Zəyəm	2			Zəyəm	3	Zəyəm ə/v	3
						Ağyazı ə/v	2
15	48	9	59	15	60	16	58

1961-ci il və 1933-cü ildəki ərazi bölgüsünü təhlil etdikdə görünür ki, kənd şuralarının sayında azalma var və 6 kənd şurasının adı qeyd olunmayıb [18; 7; 21; 22]. Kəndlərin aid olduğu kənd şuralarına əsasən müəyyən etmək olur ki, 1933-cü ildə mövcud olan kənd şuralarından Qum kənd şurası Qax-Muğal kənd şurasına, Marsan və Zəyəm kənd şuraları Tasmalı kənd şurasına, Güllük kənd şurası Ləkit kənd şurasına, Qarağan kənd şurası Almalı kənd şurasına, Qıpçaq kənd şurasına aid olan kəndlər isə Qax-İngiloy, İlisu, Tasmalı və Sarıbaş kənd şuralarına daxil edilib. 1979-cu il inzibati-ərazi bölgüsündə də keçən müddətdə inzibati dəyişikliklər aparıldığını müşahidə edirik. Belə ki, əvvəl ləğv edilmiş bir sıra kənd şuraları yenidən təşkil edilir, yaşayış məntəqələri arasında yeni kəndlərin adına rast gəlinir [21]. 1933-cü ildə ayrıca kənd şurası olan Qıpçaq, Qum, Güllük, Zəyəm və Marsan kənd şuraları yenidən təşkil edilir [7]. Marsan kənd şurasının adı Turaclı olaraq dəyişdirilir.

4 yanvar 1963-cü il tarixli qərara əsasən Azərbaycan SSR-nin inzibati bölgüsündə dəyişikliklər aparılır və Qax rayonu ləğv edilərək ərazisi Zaqatala rayonuna verilir. Lakin 1964-cü il iyunun 17-də yenidən mərkəzi Qax qəsəbəsi olmaqla Qax rayonu yaradılır. 1967-ci il yanvarın 14-də rayon mərkəzinə respublika tabeli şəhər statusu verilir.

İzlənilən bütün dəyişikliklər əhalinin sayının dəyişməsi və inzibati-idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə izah edilir. 1989-cu ildə aparılmış siyahıyaalınmada həm Azərbaycan SSR-nin, həm də Qax rayonunun əhalisi göstərilir.

Cədvəl 3

Əhalinin siyahıyaalınması (1989-cu il)

Ərazi	Bütün əhali	kişi	Qadın
Azərbaycan SSR	7 037 867	3 434 869	3 602 998
Qax rayonu	45 163	21 945	23 218

Cədvəldən görünür ki, 1989-cu ildə Azərbaycan SSR-nin əhalisi 7 037 867 olduğu halda, Qax rayonunun əhalisi 45 163 nəfər təşkil edib. Bunun da 21 945 nəfərini (48,5 faizini) kişilər, 23 218 nəfərini (51,5 faizini) isə qadınlar təşkil edib. Bu ildə Qax rayonunun əhalisi Azərbaycan əhalisinin 0,64 faizini təşkil edib [22].

Beləliklə, Qax rayonunun yarandığı 1930 cu ildən - müstəqillik dövrünə kimi əhalisinin sayı - 1931-ci ildə - 17 524, 1933-cü ildə - 22 721, 1939-cu ildə - 26 720, 1959-cu ildə - 22 482, 1970-ci ildə - 37 700, 1979-cu ildə - 40 200, 1983-cü ildə - 41 200, 1987-ci ildə - 41 700, 1989-cu ildə isə 45 163 nəfər təşkil edib [16; 7; 19; 21; 23; 22].

1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra 1999-cu və 2009-cu illərdə əhalinin siyahıyaalınması keçirildi. Bununla bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 22 fevral 1996-cı il tarixli, 422 sayılı 1999-cu ildə əhalinin siyahıyaalınmasının keçirilməsi haqqında və 07 iyun 2006-cı il tarixli, 415 sayılı 2009-cu ildə əhalinin siyahıyaalınmasının keçirilməsi haqqında fərmanlar da imzalamayıb.

Cədvəl 4

Qax rayonu üzrə əhalinin siyahıyaalınması (1999-cu il)

Ərazi	Cəmi	kişi	qadın
Azərbaycan əhalisi	7 953 438	3 883 155	4 070 283
Qax rayonu	51 161	24 784	26 377
Şəhər əhalisi	11 719	5 579	6 140
Kənd əhalisi	39 442	19 205	20 237

1999-cu ildə keçirilən Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıyaalınmasında Qax rayonunun əhalisinin sayı 51 161 nəfər olub ki, bunun 24 784 nəfərini kişi (48,5 faiz), 26 377 nəfərini isə qadın (51,5 faiz) təşkil edib. Əhalinin 11 719 nəfəri (23 faiz) (5 579 nəfər kişi, 6 140 nəfər qadın) şəhərdə, 39 442 nəfəri (77 faiz) (19 205 nəfər kişi, 20 237 nəfər qadın) isə kənddə yaşayıb. Bu cədvəldə

dən aydın olur ki, Qax rayonunun əhalisinin daha çox hissəsi kənd yerlərində yaşayıb. 1999-cu ildə Azərbaycanın cəmi əhalisinin 7.953.438 nəfər olduğunu nəzərə alsaq Qax rayonu Azərbaycan əhalisinin 0,643 faizini təşkil edib. O cümlədən, kişilər 0,638 faizini, qadınlar isə 0,648 faizini təşkil edib [3, s. 43].

1999-cu ildə Qax rayonunda yaşayan 51.161 nəfər əhalinin 39.355 nəfərini (76.92 faiz) azərbaycanlılar təşkil etdiyi halda, 2009-cu ildə bu rəqəm 53.259, 43.946, (82.51 faiz) təşkil edib. Sonrakı yerləri İngiloylar- 1999-cu ildə-7.450 nəfər (14.56 faiz), 2009-cu ildə - 7.447 nəfər (13,98 faiz), Saxurlar-1999-cu ildə 2.612 nəfər (5.11 faiz), 2009- cu ildə 1.008 nəfər (1.89 faiz), Ləzgilər-1999-cu ildə 609 nəfər (1.19 faiz), 2009-cu ildə 253 nəfər (0.48 faiz) təşkil edib.

Beləliklə Qax rayonunun demografik inkişafını xarakterizə edərkən ilk öncə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 noyabr tarixli "Azərbaycan Respublikasında demografiya və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncamını qeyd etmək lazımdır. Sərəncamda Azərbaycan Respublikasında demografik proseslərin ölkənin sosial-iqtisadi strategiyasına uyğun inkişafına nail olmaq, əhalinin orta ömür yaşını artırmaq, ana və uşaqların sağlamlığını, ailələrin məhkəmələndirilməsini və miqrasiyanın tənzimlənməsini təmin etmək nəzərdə tutulur [10]. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 23 iyun tarixli 1264 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq hazırlanmış "Azərbaycan Respublikasında demografiya və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı" ölkədə mövcud demografik proseslərin təhlili əsasında bu sahənin gələcək inkişaf istiqamətlərini və həyata keçirilməli olan zəruri tədbirləri özündə əks etdirir. Onun əsas məqsədi əhalinin optimal təkrar istehsalına nail olmaq, ölüm səviyyəsini azaltmaq, orta ömür uzunluğunu artırmaq, ana və uşaqların müdafiəsini gücləndirmək, ailələrin inkişafı üçün əlverişli sosial-iqtisadi zəmin yaratmaq və miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi yollarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Bakı, Lider Nəşriyyatı, 2004.
2. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıya alınması 1999-cu il IV hissə, Bakı 2000-ci il.
3. Azərbaycan Respublikası əhalisinin 1999-cu il siyahıya alınması. Bakı 2001.
4. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıya alınması 2009-cu il. XIX cild, Bakı 2011-ci il.
5. Azərbaycanın regionları. Bakı-2012.
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi - Prezident Kitabxanası: İnzibati ərazi vahidləri. Qax rayonu.
7. ASŞÇ inzibati bölünüşü. Bakı, 1933. 292 səh.
8. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıya alınması 1999-cu il. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, Sada, 2000, I hissə. - 565 s.
9. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıya alınması 2009-cu il. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2010, I hissə, 630 səh.
10. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı // Azərbaycan Respublikası. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. <http://www.economy.gov.az>
11. Hacıyev A.A. Azərbaycanın Şimal-Qərbində yerləşən Qax rayonu əhalisinin 1999 və 2009-cu illərdə siyahıya alınması. // Tarix və onun problemləri. Nəzəri, elmi, metodik jurnal. № 4. Bakı, 2012. s.215-220.
12. Территориальное и административное деление СССР на 1-е января 1926 года. Москва, ГУКХ НКВД, 1926. 286 стр. (PDF).
13. Административно-территориальное деление Союзных Республик ССР. Районы и города СССР. Москва, 1938. 327 стр. (PDF).
14. Административно-территориальное деление Союзных Республик. Москва, 1941. 400 стр. (PDF).
15. Административно-территориальное деление Союзных Республик. Москва, Изд. Ведомости Верховного Совета, 1947. 488 стр. (PDF).
16. Административно-территориальное деление СССР. Районы и города СССР. Москва, 1931. 311 стр. (PDF).
17. Азербайджанская ССР Административно-территориальное деление на 1977 г. Баку, 1979.
18. Азербайджанская ССР. Административно-территориальное деление на 1 января 1961 г. Баку, 1961.- 280 с.
19. Всесоюзная перепись населения 1959 г. Численность наличного населения городов и других

- поселений, районов, районных центров и крупных сельских населенных мест на 15 января 1959 года по регионам союзных республик (кроме РСФСР) // http://demoscope.ru/weekly/ssp/ussr59_reg1.php.
20. Всесоюзная перепись населения 1970 года. <http://demoscope.ru/>
 21. Всесоюзная перепись населения 1979 года. <http://demoscope.ru/>
 22. Всесоюзная перепись населения 1989 г. Численность городского населения союзных республик, их территориальных единиц, городских поселений и городских районов по полу. // http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng89_reg2.php.
 23. Естественное движение и миграции населения Азербайджанской ССР в 1982 году. Статистический сборник. Баку, 1983, 266 стр..
 24. Летишова Э.М. Илисуйское султанство: территория и этническая история. // Dünya azərbaycanlıları: tarix və müasirlik. III buraxılış, Bakı, 2009, s. 187-196.
 25. Военный обзор Тифлиской Губернии и Закатальского округа, составлен подполковником Ген. штаба В. И. Филиповым. 1872 г., стр. 168
 26. Яишников Т.И. Описание владения Илисуйского султана. ИГЕД. Москва, 1958.

DEMOGRAPHICAL SITUATION OF GAKH REGION

Summary

Because of the fact that the population of North-West Azerbaijan and its demographic characteristics, administrative-territorial division and the changes in the location of the population are not involved in complex research in Azerbaijani historiography, research of this topic is actual. In this regard, the study of the population of the Gakh region which is in the significantly geographical position of Azerbaijan and investigation of demographic characteristics is very important. In the article information is provided on the name, area, habitat of the region, along with the census of the Soviet era, during the years of independence, detailed studies on the population dynamics and ethnic composition of the region are conducted.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГАХСКОГО РАЙОНА

Резюме

Население северо-западного Азербайджана и ее демографическая характеристика, административно-территориальное деление и изменения, произошедшие при ее размещении актуализировали изучение этой темы, так как в историографии Азербайджана это не было комплексно исследовано. С этой точки зрения, изучение населения Гахского района, обладающего важным географическим расположением, исследование его историко-демографической характеристики имеет большое значение. В статье представлены сведения относительно названия района, его территории, жилых поселений, и наряду с переписью за советский период, ведется подробное исследование динамики численности населения района в переписях, проведенных в годы независимости.